

A KÖZMŰVELŐDÉS TENNIVALÓI A KULTURÁLT ÉLETÉRT

A Római Klub elnöke - az olasz származású Aurelio Peczei - "Kezünkben a jövő" c. könyvében a következő kérdést fogalmazta meg: "Vajon a természet mesterműve az ember vagy torzszülemény, amely eleddig fennakadt a természetes kiválasztódás kiméretlen rostáján, de csak azért, hogy később hullván alá mondassék ki rá a halálos ítélet? Elpusztul-e az ember, ha túl sok másfajjal kerül összeütközésbe, vagy ha legyengül biológiaiilag?" Drámai a kérdés? Igen, az! Mint ahogy a kialakult helyzet is drámai. Gondoljunk csak arra, hogy az ember hatalmas régiókban kiirtotta az erdőket, csökkentette az egy főre eső termőterületet; az édes- és tengervizeket a vízi lények tömeges pusztulását okozó olajmennyiséggel szennyezte; füsttel, gázzal, korommal rontja a levegőt és mérgezi önmagát. És akkor még nem is szóltunk a fegyverkezésről. S hol vannak a káros szenvedélyek, egészségtelen életmód! Jogosan kérdezhetik: mit tehet itt a közművelődés? Ugy vélem, hogy sokat. Hiszen az ember viszonya a természethez, az ember és ember közötti kapcsolat alakulása, az ember saját helyzetének megítélése - egyben tudati kérdés, a feszültség függvénye is. A közművelődés feladata tehát, hogy a tudati feltételek fejlesztésével járuljon hozzá a kulturált élet formálásához, a szocialista életmód alakításához.

Az elmúlt évtized felismerése

A közművelődési párthatározat, majd a törvény megjelenését követő években egyre határozottabban kikristályosodott az a felfogás, amely szerint az életmód és a közműve-

lődés szorosan összetartozó fogalmak. A közművelődés és az életmód kapcsolata azt a kötelességet róta a közművelődés kérdéseivel foglalkozókra, hogy összegezzék a témával kapcsolatos tapasztalatokat a feladatok pontos kijelölése céljából. E folyamat jelentős állomása volt, amikor 1981. május 28-i ülésén az Országos Közművelődési Tanács egy e célra alakult bizottság jelentése alapján megvitatta az "Életmód és közművelődés" címmel készült összefoglalót. A vita alapján átdolgozott tanulmányt a Társadalmi Szemle 1982. évi 2. száma is közölte. Hasonlóan fontos lépés volt a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által 1983 júniusában Budapesten szervezett tanácskozás, ahol az ötnapos tanítási hét és a közművelődés kapcsolata került megvitatásra. S e sorban meg kell említeni Fukász György "Életmód - közművelődés" c. tanulmányát, amelyet az Országos Közművelődési Tanácskozásra készített. Mindezek alapján kirajzolódik egy kép, amely nemcsak rögzít, hanem a feladatokat is tartalmazza.

Az életmód és a közművelődés kapcsolata vitáink egyik visszatérő pontja volt, összefüggésben a művelődési igényekkel, hiszen azt tekinthetjük valóságos kulturális igénynek, ami már szervesen beleépült az életmódba, az emberek mindennapi gyakorlatába. Társadalmunk különböző rétegeinek és csoportjainak életmódja a felszabadulást követő évtizedben gyökeresen átalakult, majd a hatvanas évek végétől megállapodott. Ez megnehezítette a közművelődés helyzetét, különösen azért, mert a megállapodottság itt nem jelentett egyenletesen magas színvonalat, hanem magában foglalta a hátrányos helyzetek konszolidációját is. Az életmód és a közművelődés viszonyát ezért inkább az jellemezte, hogy a művelődés nem tölti ki a számára nyújtott kereteket sem. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a közművelődésnek - a televíziótól a könyvtárak tevékenységéig - jelentős szerepe van abban az előrehaladásban, amely az életmódban, a mindennapi kultúra életvitelt módosító fejlődésében, a szocialista életmód elemeinek terjedésében végbement. E hatás érdekében

a közművelődés egyre jobban figyelembe vette, hogy az életmódbeli különbségek meghatározója nemcsak a munkamegosztásban elfoglalt hely, hanem az életút, a körülmények által meghatározott szubjektív és objektív tényezők együttese. Közülük legfontosabb a lakóhely és az iskola művelődési igényt megalapozó szerepe, s az iskolai végzettség.

Vonatkozik ez a társadalom azon rétegeire is, amelyeknek művelődési szokásai az elmúlt évtizedben nem vagy csak minimális mértékben változtak. Viszonylag számottevő azok aránya, akik meglehetősen alacsony szinten jutottak a művelődés eszközeihez, és nem volt elég indítékuk arra, hogy ezeket maguknak megszerezzék. Ide sorolható a 15 évesnél idősebb népesség mintegy 30 százaléka, amely nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Ezek több mint háromnegyede 50 éven felüli. A művelődés szempontjából általában kedvezőtlen volt a helyzete a kistelepüléseken és a lakótelepeken élőknek, szerényebben tudta kielégíteni igényét a legalacsonyabb jövedelmű népesség is. Hátrányos helyzetű a mintegy egymillió ingázó, és részben ennek tekinthetők a munkásszállásokon élők is. E különböző rétegek átfedtek, illetve átfedik egymást, de még így is figyelemre méltó a lakossághoz viszonyított arányuk. E művelődési esélyegyenlőtlenség - amely jelentős életmódot meghatározó tényező - jó része az öröklött és újratermelődő szociális, területi hátrányok következménye.

Az életmód egyik fontos eleme a szabadidő, amelynek alakulása sajátos módon befolyásolta a művelődésre fordítható időmennyiséget. Az elmúlt évtized jelentős vívmánya a munkaidő rövidülése, a szabadszombat általános bevezetése. Ugyanakkor a művelődésre fordított idő lényegesen nem változott. A korábbi szociológiai kutatások is igazolták, hogy a megnövekedett szabadidőben az emberek jelentős hányada keresetkiegészítő tevékenységet folytat. Ez a tendencia erősödött, a nyolcvanas években elsősorban az életszínvonal szintentartása érdekében végzett túlmunka vállalásából

adódóan. A családok szabadideje az elmúlt években átrendeződött: az ötnapos munka- és tanítási hét bevezetésével a hétvége szerepe /művelődésben és szórakozásban is/ jelentős mértékben megnövekedett. A szabadidő átalakulásának egyik fontos összetevője, hogy a szórakozás, pihenés, kikapcsolódás /rekreáció/ egyre szélesebb tömegek természetes igénye. Elég ha csak a kiskert-mozgalomra, kertészkedésre vagy a motorizáció tömegessé válásával a turizmus fejlődésére utalunk.

A viták és vizsgálatok szerint az életmód alakulása a jövőben sem nyújt könnyű reményeket a közművelődés számára. Számolni kell azzal, hogy nem várható sem az életszínvonal jelentős növekedése, sem az életvitelt szabályozó körülmények /pl. lakáshelyzet, technikai ellátottság/ gyors fejlődése. A közművelődés helyének és szerepének pontosabb meghatározása az életmód formálásában néhány szemléleti probléma tisztázását is megköveteli. Ide sorolható az illúziók megszüntetése. Ennek érdekében vitatkozni kell azzal a "felvilágosító szemlélettel", amely nem érti meg az életmód társadalmi meghatározottságát, és csak a tudati szférában keresi a megoldást. A kulturált életmód alakításában nagy jelentősége van a feladatok rangsorolásának. Napjainkban és a következő években meggyőződésem szerint a legfontosabb feladat a gyermekek és az ifjúság életmódjának helyes irányú formálása. S ennek döntő célja, hogy a szocializmus értékei érvényre jussanak, gyökeret eresszenek a felnövekvő nemzedék életmódjában.

A közművelődés életmód- és szabadidő formáló szerepének hatékonyabb kibontakozása érdekében valamennyi intézmény és szervezet tevékenységét fel kell használni. A hagyományos intézmények /művelődési otthonok, könyvtárak/ munkáját jobban össze kell hangolni a tömegkommunikációs eszközök, mindenek előtt a televízió tevékenységével.

Középpontban: a mindennapi kultúra

Tudjuk, a fogalom csalfa. Nem azonos a "hétköznapi" és az "ünnepi" kultúra kettősségével. Definíciós viták elkerülése céljából idézem Köpeczi Béla meghatározását, amely a "Műveltség és minőség" c. munkájában található: "A mindennapi kultúra az anyagi javakkal való élés mindennapi módját, a mindennapi életben alkalmazott ismereteket, az itt érvényesített nézeteket, hiedelmeket, előítéleteket és az általuk meghatározott értékrendszert, attitűdöket foglalja magában." Az így felfogott mindennapi kultúra forrása a reális társadalmi szükséglet.

A közművelődés alapfunkciója, hogy eszközeivel, intézményeivel hozzájáruljon a társadalom fontos programjának, a szocializáció felgyorsításának a megvalósításához; tanítson ésszerűen élni és együttélni, nemcsak létezni, hanem kulturáltan tevékenykedni, segítse megismerni és megváltoztatni a környező világot. A kérdés az: hogyan segítheti a közművelődés a "kulturáltabb" mindennapok megteremtését. A kézenfekvő válasz az, hogy nagyon sokféleképpen. Szinte valamennyi társadalmi csoport életmód-formálása esetében fontos, hogy a közművelődés tevékenyebben vegyen részt:

- az egészséges életmódra nevelésben,
- a természet- és környezetvédelem tudati feltételeinek alakításában;
- a magatartás-kultúra fejlesztésében,
- a közlekedés-kultúrával kapcsolatos ismeretek terjesztésében, a helyes szokások formálásában.

Miért ezeket a feladatokat emeljük ki? Mert, ha szét-nézzünk tágabb és szűkebb környezetünkben, figyeljük a tömegkommunikációs eszközök híradásait, olvassuk a különböző felmérések eredményeit, egyértelművé válik számunkra, hogy társadalmi előrehaladásunk és létünk függ attól, hogyan tudjuk megoldani mindennapjaink halasztást nem tűrő kérdéseit, amelyek között az említettek sajnos döntő helyet

foglalnak el. A teljesség igénye nélkül néhány szót e feladatokról.

Közismert, hogy az Egészségügyi Világszervezet hosszú távú, 2000-ig megtervezett stratégiát dolgozott ki. A szervezet európai irodája 1982-ben adta közre 33 európai tagállam első közös egészségpolitikáját, "Egészséget mindenkinek 2000-re Európában" címmel. E sokrétű feladat megoldásában kiemelkedő jelentőséggel bír az egészségnevelés. Jól tudjuk: "Az egészségvédelem nemcsak orvosi, de pedagógiai feladat is: ha többet nevelünk, kevesebbet kell gyógyítanunk" - írta Fodor József, az egészségnevelés kiemelkedő hazai képviselője.

Társadalmi fejlődésünk követelményeivel összhangban fogalmazódtak meg az egészségügyről és a közművelődésről szóló törvények, amelyek - többek között - hangsúlyozzák: az egészségügy és a közművelődés irányítóinak és intézményeinek közös feladata és együttes felelőssége az egészségnevelés. Az 1972. évi II. számú egészségügyi törvény 5. része kimondja: "A sajtónak, a rádiónak, a televíziónak, a közművelődési szerveknek és intézményeknek a feladatkörükből eredő tevékenységük során rendszeresen közre kell működniük a lakosság egészséges életmódra való nevelésében és az általános egészségügyi műveltség színvonalának emelésében." A közművelődés különböző szervezetei napjainkban is sokat tesznek az egészséges életmód alakítása érdekében. Gondoljunk a TIT ilyen témájú előadásaira, a rádió és TV műsoraira, a művelődési otthonok kiállításaira, a könyvkiadás eredményeire. Sokat teszünk, de korántsem eleget. Ezt mutatják a különböző felmérések adatai, amelyek szerint szokásból sokat eszünk és ugyanilyen okból keveset mozgunk. Széles körben elfogadott még, hogy a pihenés egyenlő az alvással. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy hazánkban hozzávetőleg 3 millió elhízott, 1 millió érelmeszesedésben, 2 millió magas vérnyomásban szenvedő ember él. S ez már nem az egyes egyén, hanem a társadalom egészének kérdése.

Fontos feladatunk tudományosan megalapozott, népszerű, közérthető formában a szükséges ismeretek átadása, az egészséges életmóddal kapcsolatos szokások formálása, különösen a következő főirányokban: egyrészt a rendszeres mozgás szükségének a felismertetése, másrészt a helyes táplálkozási kultúra elsajátítása, harmadrészt a higiénés magatartás fejlesztése. E három fő téma: egy oszthatatlan terv részei. Ez természetes, hiszen erős kölcsönhatásban vannak, ritkán jelennek meg külön-külön tiszta formában. Nem véletlen, hogy mint egészséget veszélyeztető tényezők is majdnem mindig együtt jelentkeznek.

A fő témák mellett meg kell még említeni két kiemelt kérdést is. Ezek a családi életre nevelés és az idült betegek egészségnevelése.

Összefoglalóan elmondható, hogy az egészségnevelési tanulási folyamat, amelyben az egyének elfogadás-gyakorlás-megszokás teljes útját kell, hogy bejárják, és minden lépésüket kényszer nélkül, saját jószántukban kell, hogy megtegyék. Csak az ilyen módon elfogadott egészséges magatartás válhat tartóssá, illeszkedik be az életmódba.

Hosszú utat kell megtenni, hogy társadalmi méretekben minden megvalósuljon. Ezen az úton döntő lehet a felnövekvő nemzedék egészséges életmódra nevelése. "A gyermekek egészsége - jövőnk gazdagsága", hirdeti az Egészségügyi Világnap 1984. évi jelmondata. Ez az előrelátó megállapítás - és egyáltalán az egészségvédelemmel, a megelőzéssel szemben tanúsított követelmények gyors növekedése - egyre több feladatot ad a közművelődésnek is. Közművelődésünk akkor képes megfelelni, ha tudatos, tervszerű munkával, az egészségnevelési szervekkel és intézményekkel összefogva végzi tevékenységét.

Az egyik iskolai felmérés megdöbbentő adatokat tartalmazott arról, hogy a gyermekek mennyire nem ismerik fel

a környezetükben lévő növényeket, tárgyakat. Ha nem ismerik, akkor nem is tudják kellően értékelni. Pedig Aurelio Peczei bevezetőben idézett drámai kérdését csak úgy vagyunk képesek pozitívan megválaszolni, csak úgy tudjuk megvédeni természeti kincseinket, környezetünket, ha ismerjük is azokat. Ebből is következik, hogy a természet- és környezetvédelem egyben tudati kérdés is. S ezzel valljuk meg őszintén, egyes próbálkozásoktól eltekintve eddig keveset foglalkoztunk.

Az UNESCO 1983-ban Stockholmban megfogalmazott gondolata felelősségünket hangsúlyozva így szól: "A Földet nem elődeinktől örököltük, hanem unokáinktól kölcsönöztük." Az adósság megfizetése csak úgy lehetséges, ha a közművelődés is megtesz mindent azért, hogy kevesebb legyen az elpiszkolt erdő és utca, a letört és eldobott ág, virág, a tönkretett víz. Feladataink sokaságából csak jelzésszerűen utalok a Nemzeti parkokba szervezett kirándulásokra, az ismeretterjesztő előadásokra, a természetvédelmi szakkörökre és táborokra, a kiállításokra. Meghatározó jelentőségű e területen is a példa szerepe: kulturális intézményeink környezete legyen követésre méltó. E folyamatban megkülönböztetett szerepet tölt be a művészeti alkotás, amely rádöbben a egyént közös ügyünk, a természet- és környezetvédelem szolgálatára, rádöbben arra, hogy csak a széles körű összefogás vezethet eredményre. Együttműködés környezetvédelem és közművelődés között a környezetvédő és a népművelő közös munkája.

A magatartás-kultúrában olyan nem kívánatos, sokszor az embertől idegen elemek, viselkedésformák jelennek meg, amelyek károsak egész fejlődésünkre. Ennek okai sokfélék. Ezek között kell megemlíteni, hogy a korábbi hierarchikus forma, s azon alapuló tekintélytisztelet - nagyon helyesen - felborult. A demokratikus magatartás, amely kifejezi egymás iránti tiszteletünket, még nem termelte ki a megfelelő kereteket. Ennek az új magatartás-kultúrának fontos feltétele

a nyelvi eszköz, a beszédkultúra, amelynek ellentmondásos helyzetét - úgy vélem - nem szükséges elemezni. A televízió szervezésében évente megrendezésre kerülő "Magyar nyelv hete" rendezvényekig valamennyi alkalmat fel kell használni a szép magyar beszéd fejlesztése és térhódítása érdekében.

A közművelődés valamennyi eszközét és intézményét fel kell használni a helyes magatartás formálásában. Ebben a folyamatban döntő a családi nevelés és az iskola szerepe. Ebből adódóan a közművelődés csak ezekkel összefogva működhet eredményesen. Az egységes szocialista magatartás-kultúra ugyanakkor nem szünteti meg a sokszínűséget. E vonatkozásban is igaz, hogy "az egység nem semmisíti meg a többféleséget, hanem erősíti azt, de nem egyetlen ember, hanem a mindenféle állapotú és helyzetű emberek együttműködésével. Éppen ezért nem egy, hanem több hűrből származik a harmónia."

A közlekedéssel kapcsolatos híreket olvasva, a tömegközlekedési eszközöket használva nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy az egymás iránti tisztelet, a kölcsönös megértés sok hosszúságtól és nem egyszer tragikus következményektől mentene meg bennünket, illetve embertársainkat. Kérdezem én: Mi ez, ha nem kultúra kérdése. Sajnos egyik napról a másikra e területen sem várhatunk óriási eredményeket. De a közlekedéssel összefüggő ismeretterjesztés, kiállítások, klubok stb. idővel feltétlenül meghozzák fáradozásunk gyümölcsét.

Mit tegyünk, hogy tegyünk?

Az előzőekben vázlatosan érintett feladataink megvalósításához a feltételek sokasága szükséges. Ezek közé tartozik a rendelkezésre álló anyagi eszközök nagysága, valamint az állandóság és ezen belül a megújulás biztosítása. A tárgyi, személyi és költségvetési feltételekről most

csak annyit, hogy a következő években e területen csak szerény mértékű növekedés várható. Lényegileg a jelenleg rendelkezésre álló eszközrendszerrel, jobb átcsoportosítással, a feladatok hatékonyabb rangsorolásával, egyesek bátrabb elhagyásával, ésszerűbb gazdálkodással lehet céljainkat megvalósítani. Ez intenzívebb munkát követel valamennyiunktól.

A megújulás érdekében számba kell venni a megváltozott társadalmi, gazdasági, műveltségi környezetet, amelyben munkánkat végezzük. A továbbiakban vázlatosan az utóbiról szólok.

Az egyik jelentős változás az elmúlt évtizedben a lakosság iskolai végzettségében következett be. Míg 1974-ben a 15 éven felüli lakosságból általános iskolai végzettséggel 58 százalék rendelkezett, napjainkban ez az arány 66,1 százalék. Nagyon jelentősen nőtt a középfokú oktatási intézményekben végzettek száma is. A 18 éven felüli lakosságból tíz évvel ezelőtt 19 százalék, jelenleg 23,4 százalék a középfokú végzettségű. Hasonló folyamat ment végbe a felsőfokú oktatási intézményt végzettek esetében is, ahol a 25 éven felüli lakosságból a vizsgált időszakban 5 százalékról 6,5 százalékra emelkedett az ilyen végzettségűek aránya. Természetesen az iskolai végzettség mennyiségi mutatói mellett szükséges vizsgálni a mögötte meghúzódó minőséget is. E vonatkozásban erősen megoszlanak a vélemények. Meggyőződésem, hogy e jelentős mennyiségi fejlődés egyben minőségi elmozdulást is jelent, ha nem is a kívánt mértékben, ha nem is mindig azokon a területeken, ahol szerettük volna. Ez a változás a közművelődésnek azt a feladatot adja, hogy a kultúrált életre nevelésben lényegesen nagyobb ismeretanyaggal rendelkező lakossággal kell számolnia, mint akár egy évtizeddel ezelőtt. Ez további differenciáltságot követel a munka valamennyi területén. A másik fontos változás, amire szeretném a figyelmet felhívni, hogy jelentősen módosul a műveltség tartalma. Mégpedig abban az ér-

telemben, hogy a műveltség korábbi hangsúlyos elemei kevesebb figyelmet kapnak, új összetevők iránt viszont megélénkült az érdeklődés. Pl. már a hatvanas évek végétől robbanásszerűen utat tört magának a közgazdasági ismeret, a gazdasággal összefüggő tudás. Említhetnénk a politikai - különösen a nemzetközi politikai élet - eseményei iránti figyelem erősödését is. Talán az egyik legjelentősebb elmozdulás a gyakorlati ismeretek, a mindennapi termelő tevékenységgel közvetlenül összefüggő szaktudás irányába történt. Ugyanakkor a műveltség egyes hagyományos, különösen a humán műveltséggel összefüggő elemei háttérbe szorultak. Természetesen ez a folyamat rétegenként és csoportonként rendkívül eltérően ment végbe. Ugy vélem, e vonatkozásban mértékül szolgálhat Lunacsarszkij megfogalmazása, aki így írt: "Nem szabad megengedni, hogy a szakképzettség megölje az emberben az általános műveltséget, mint ahogy az általános műveltség sem pusztíthatja el az emberben a szakmai tudást. Művelt ember az, akinek van saját foglalkozása, ismeri saját szakterületét, ugyanakkor azonban mindig érdeklődik és képes tájékozódni az ismeretek bármelyik más rétegében is. Az ilyen ember az egész zenekart hallja, annak minden hangját megérti és ezek a hangok együttvéve alkotják azt a harmóniát, amely kultúrának neveztetik. Ugyanakkor ő maga is játszik valamilyen hangszeren, jól játszik rajta, fontos értékkel gyarapítja a közös kincset és ez a közös kincs a maga egészében képes tükröződni a szívében és a tudatában." Minden társadalomnak - és így a miénknek is - a kultúra totális fejlesztésére van szüksége, mert a művészeti, a humán kultúra sem fejlődhet gazdasági kultúra, szakmai tudás nélkül és fordítva, a szakműveltséget sem lehet mélyíteni széles általános műveltségi alapok hiányában.

S a változások sorában kell megemlíteni a szabadidő átrendeződését, a tömegkommunikációs eszközök teljes körű térhódítását, a lakáson belüli művelődés jelentőségének növekedését stb.

E módosulások alapján - a megváltozott társadalmi, gazdasági környezetet figyelembe véve - rajzolódhat ki csak egy olyan reális közművelődési program, amely a szebb, kulturáltabb élet megteremtését, a személyiség sokoldalú fejlődését szolgálja.